

KS. PAWEŁ DUDA

**ANALIZA NATURY „OBIEKTÓW PONADczasowych”
W *SCIENCE AND THE MODERN WORLD*
A.N. WHITEHEADA**

Przyjęte przez Whiteheada stanowisko metafizyczne opiera się na założeniu, że „zrozumienie tego co aktualne, wymaga odniesienia do tego co idealne”¹. Według niego, już sama percepcja rzeczywistości pozwala stwierdzić, iż w wielości aktualnych zaistnień istnieją elementy trwałe i niezmiennne, które stanowią o immanentnej stabilności Wszechświata w różnych jego płaszczyznach i przejawach. Dzięki nim możemy ten Wszechświat badać i racjonalnie opisywać². Potrzeba tego odniesienia rodzi się więc z analizy tego, co aktualne.

Uzasadniając swoje metafizyczne stanowisko, twórca filozofii procesu wskazuje na trzy konkretne zależności, odkrywane w doświadczanej rzeczywistości. Pierwszą z nich jest nasza bezpośrednia wiedza o aktualnych zaistnieniach

KS. DR PAWEŁ DUDA, kapłan diecezji tarnowskiej, doktor nauk teologicznych w zakresie teologii moralnej, doktorant Wydziału Filozofii Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie, Adjunct Professor of Moral Theology w St Joseph's College w Maine, USA. Zainteresowania naukowe: filozofia, teologia, kognitywistyka, psychologia. Kontakt: pawel.duda@att.net

1 A.N. Whitehead, *Science and the Modern World*, New York 1925, s. 158 (dalej: SMW).

2 Por. J. Jusiak, *Filozofia nauki i teoria poznania Alfreda Northa Whiteheada*, Lublin 1992, s. 84.

tworzących nasze doświadczenie. Druga polega na tym, iż aktualne zaistnienia są skuteczną podstawą, dzięki której możemy „zharmonizować” nasze usystematyzowane pojmowanie różnych rodzajów doświadczenia. Trzecia wreszcie zależność przejawia się w tym, że dzięki aktualnym zaistnieniom możemy zbudować pewną epistemologię w kategoriach pojęć, których one dostarczają³.

Na tej podstawie Whitehead wprowadza kategorię metafizyczną, którą nazywa „obiektami ponadczasowymi” (*eternal objects*)⁴. Bliższego zrozumienia, czym jest obiekt ponadczasowy, dostarcza analiza jego trzech aspektów: wyjątkowej indywidualności obiektów ponadczasowych, ogółu powiązań z innymi obiektami ponadczasowymi, oraz ogólnej zasady wyrażającej sposób wkroczenia obiektów ponadczasowych w aktualne zaistnienia⁵.

1. Obiekty ponadczasowe same w sobie

Teoria obiektów ponadczasowych jest – jak zauważa J. Życiński – bliska z wielu powodów teorii platońskich idei⁶. Podstawą takiego stwierdzenia są zarówno głębokie i wieloaspektowe analizy tekstów Whiteheada, jak i bardzo sugestywne w tym względzie wyrażenia angielskiego filozofa mówiące np., że „rzeczy czasowe powstają przez partycypację w rzeczach wiecznych”⁷. Pragnąc wyrazić swoje rozumienie „rzeczy wiecznych”, Whitehead wskazywał na termin „uniwersalia”, jako najbardziej adekwatny, lecz ostatecznie zrezygnował z niego ze względu na filozoficzne kontrowersje z nim związane⁸. Wprowadzone przez niego wyrażenie „eternal object”, tłumaczone jako „obiekt ponadczasowy”⁹, dzieli jednak los uniwersaliów, gdyż cała teoria kryjąca się za tym wyrażeniem „jest przedmiotem szczególnie intensywnych analiz

3 Por. SMW, s. 158.

4 Tamże s. 159; jest to pierwsze użycie tego określenia przez Whiteheada, jako jednego z fundamentalnych dla jego systemu metafizycznego (wcześniej to określenie pojawia się w kontekście refleksji o poezji [s. 87], czy też ogólnych rozważań filozoficznych [s. 104–104]).

5 Por. tamże.

6 Por. J. Życiński, *Teizm i filozofia analityczna*, t. 2, Kraków 1988, s. 87.

7 Cyt. za J. Życiński, w: tamże.

8 Por. SMW, s. 159. Co więcej, o swojej koncepcji „obektu ponadczasowego” stwierdził, że jest to „pierwsza próba wyjścia poza absurdalną ograniczoność w tradycyjnym zajmowaniu się uniwersaliami”; cyt. za J. Mączka, *Racjonalna zmienność*, Znak – Idee 5 (1992), s. 100.

9 Przekład M. Kozłowskiego i M. Pieńkowskiego (*Nauka i świat nowożytny*, Kraków 1987; dalej skrót NSN) tłumaczy je jako „przedmiot ponadczasowy”. W przekładzie S. Magali (*Nauka i świat współczesny*, Warszawa 1988) znajdujemy tłumaczenie „wieczny przedmiot”. J. Życiński, najbardziej znany badacz myśli Whiteheada, używa tłumaczenia „obiekt ponadczasowy”, gdyż ono lepiej oddaje intuicje metafizyczne Whiteheada, podkreślając element zawartego w nim twórczego dynamizmu. Stąd używam w tekście tego właśnie tłumaczenia.

i kontrowersji, w których reprezentowane są różnorodne stanowiska, od platonizmu poprzez arystotelizm, aż do nominalizmu¹⁰.

Trudność interpretacyjną potęguje sam Whitehead, który, posługując się w zasadzie pojęciem „obiekt ponadczasowy”, stosuje również – jak wskazuje J. Jusiak – „kilkanaście innych określeń, np.: forma, abstrakcyjna forma, forma doświadczenia, forma urzeczywistniania, forma określoności, idealna forma możliwości, idea, ideał, jakość, relacja, możliwość (*possibility*), możność (*potentiality*), Czysta Możliwość Specyficznego Określenia Faktu, możność określoności, abstrakt, abstrakcyjny atrybut, abstrakcyjna możność¹¹. J. Życiński wskazuje jeszcze na takie określenia jak: „forma Platońska, istota (*essence*), abstrakcyjna możliwość, forma potencjalności, idealna forma możliwości¹², czy też „czysty potencjał¹³. Jak zwraca uwagę Susan Stebbing, specyficzna terminologia Whiteheada nie stanowi jedynie jakiegoś nadużycia języka, lecz jest konieczna do wyrażenia nowych idei, dla których istniejący słownik nie jest wystarczająco satysfakcjonujący¹⁴. Różnorodność określeń wskazuje na wiele aspektów tego, czym w swej istocie jest obiekt ponadczasowy. Chęć zrozumienia tego „wprowadza nas w najtrudniejsze i najbardziej kontrowersyjne subtelności metafizyki procesu¹⁵. Niniejsza praca stanowi próbę wejścia w te subtelności poprzez analizę epistemologicznego statusu obiektów ponadczasowych, ich istoty indywidualnej i relacjonalnej oraz ogólnej zasady wkraczania obiektów ponadczasowych w aktualne zaistnienia.

1.1. Epistemologiczny status obiektu ponadczasowego

Charakteryzując metafizyczny status obiektów ponadczasowych, Whitehead stwierdza, że „są one ze swej istoty abstraktami¹⁶. Oznacza to – po pierwsze – że zrozumienie tego, czym są w swej istocie obiekty ponadczasowe jest możliwe bez odniesienia do dziedziny aktualnych zaistnień, a – po drugie – że status bycia abstraktem oznacza wykraczanie ponad poszczególne i konkretne aktualne zaistnienia, połączone jednak z faktem wzajemnego

10 J. Życiński, *Teizm...*, dz. cyt., s. 88.

11 J. Jusiak, *Filozofia nauki i teoria poznania Alfreda Northa Whiteheada*, Lublin 1992, s. 89.

12 J. Życiński, *Elementy platonizmu ontologicznego w Whiteheadowskiej filozofii Boga*, „*Studia Philosophiae Christianae*” 27 (1991) 2, s. 85.

13 J. Życiński, *Teizm...*, t. 2, dz. cyt., s. 94.

14 Por. S. Stebbing, *Universals and Professor Whitehead's Theory of Objects*, „*Proceedings of the Aristotelian Society*”, New Series, vol. 25 (1924–1925), s. 306–307.

15 J. Życiński, *Bóg Abrahama i Whiteheada*, Tarnów 1992, s. 123.

16 SMW, s. 159.

powiązania przez tzw. modus, czyli właściwy dla każdego obiektu ponadczasowego sposób wkroczenia w aktualne zaistnienie¹⁷.

Abstrakcyjny charakter obiektów ponadczasowych stanowi o tym, że nie są one faktami doświadczenia, takimi jak aktualne zaistnienia. Podczas gdy te ostatnie cechuje czasowo-przestrzenna rozciągłość, to obiekty ponadczasowe są jej pozbawione. Nie mają one żadnych części, ani następujących po sobie faz trwania¹⁸. Bycie obiektem oznacza więc, iż chodzi tutaj o „najogólniej rozumiany przedmiot poznania, a nie jakiś określony jego rodzaj”¹⁹. Pojęcie „obiekt” odnosi się więc do wszystkich możliwych rodzajów, czy typów obiektów ponadczasowych.

Whitehead wyjaśnia określenie „ponadczasowy” (*eternality*) wskazując, iż „ponadczasowość” jest – oprócz „zmiany” (*change*) i „trwania” (*endurance*) – jednym z trzech podstawowych faktów, które trzeba uwzględnić w każdej analizie rzeczywistości. „Góra – pisze – trwa. Lecz gdy po wiekach rozpada się, znika. Gdy wyłania się jej odpowiednik, jest to już inna góra. Barwa jest ponadczasowa. Przenika czas jak duch. Pojawia się i znika, jednak gdy pojawia się, jest to ta sama barwa. Ani nie trwa, ani nie żyje”²⁰. Uprzedzając nieco dalsze rozważania, można stwierdzić, że obiekty ponadczasowe są ponadczasowe w tym sensie, iż – po pierwsze – nie mogą powstawać ani ginąć, ani modyfikować swej istoty, gdyż najmniejsza nawet zmiana daje w efekcie nowy obiekt; oraz – po drugie – są niepodatne w swej indywidualnej istocie na jakiegokolwiek oddziaływania, które mogłyby być wywołane przez ich urzeczywistnienie w aktualnym świecie. Ponadczasowość obiektów stanowi o tym, iż nie tracą one nigdy im tylko właściwej jakości²¹. Jakość ta generowana jest poprzez indywidualność każdego obiektu ponadczasowego. Ta indywidualność to po prostu istota obiektu ponadczasowego, która aktualizuje się w mniejszym bądź w większym stopniu w aktualnym zaistnieniu. Whitehead przedstawia to wszystko w słowach: „Żaden obiekt ponadczasowy w jakiegokolwiek skończonej realizacji nie może ukazać pełnej potencjalności swej natury. Ma on indywidualną istotę, jako że jest tym samym obiektem ponadczasowym w różnych sytuacjach – oraz ma relacyjną istotę, jako że dysponuje nieskończonością sposobów wejścia w realizację”²². Jak więc widać, abstrak-

17 Por. tamże.

18 Por. J. Jusiak, *Filozofia...*, dz. cyt., s. 85.

19 Tamże, s. 88.

20 SMW, s. 86–87

21 Por. J. Jusiak, *Filozofia...*, dz. cyt., s. 88–89.

22 Cyt. za J. Życiński, w: *Elementy...*, art. cyt., s. 85, p. 4.

cyjność obiektu ponadczasowego to jego istota: indywidualna i relacyjna. Zgłębienie jej będzie więc poznaniem natury obiektów ponadczasowych.

1.2. Istota indywidualna

Istota indywidualna to pierwsze z istotnych pojęć metafizycznych, za pomocą których Whitehead opisuje obiekt ponadczasowy. Definiuje ją, mówiąc, że „każdy obiekt ponadczasowy stanowi indywidualium, które we własny, specyficzny sposób jest tym czym jest. Ta szczególna indywidualność, to indywidualna istota (*individual essence*) przedmiotu”²³. Bliższe zrozumienie jej „wykracza poza nasze możliwości wyobrażeniowe”²⁴.

To, że indywidualna istota jest sobą – jest jedynym sposobem jej opisanie, dlatego „indywidualna istota to po prostu istota rozważana ze względu na swą unikalność”²⁵. Ponadto indywidualna istota obiektu ponadczasowego to obiekt ponadczasowy aktualizujący się w unikalny sposób w aktualnym zaistnieniu. Ten unikalny sposób jest identyczny dla wszystkich aktualnych zaistnień. Wynika to z faktu, że obiekt ponadczasowy pozostaje zawsze sobą, bez względu na ilość i charakter swoich aktualizacji²⁶. „Przeptyw zdarzeń nie narusza bowiem ich istoty. Jego istota (indywidualna – P. D.) nie zależy jednak od relacji, w jakie może on wchodzić ze zdarzeniami. (...) Są one (obiekty ponadczasowe – P. D.) tym, czym są, niezależnie od tego, w jakich konkretnie zaistniałych związkach mogą się pojawić. Obiekt może wchodzić w relacje, w jakie aktualnie wchodzi, ale może wchodzić też w inne, sam nie ulegając przy tym zmianie”²⁷. Ukazuje nam to metafizyczny status obiektu ponadczasowego określany przez Whiteheada jako „możliwość aktualności”. Dla każdego aktualnego zaistnienia dokonuje się to poprzez tzw. „ujęcie”, czyli sposób, w jaki te możliwości się w nim aktualizują. Obiekt ponadczasowy definiuje przez to naturę aktualnego zaistnienia, ponieważ aktualizacja jest wyborem spośród wielu możliwości, które mogą urzeczywistnić się w danym aktualnym zaistnieniu²⁸.

1.3. Istota relacyjna

Rozważania o indywidualnej istocie obiektów ponadczasowych doprowadzają do drugiej zasady, wskazanej przez Whiteheada w słowach: „każdy

23 SMW, s. 159.

24 J. Życiński, *Bóg...*, dz. cyt., s. 27.

25 SMW, s. 159.

26 Por. tamże.

27 J. Jusiak, *Filozofia...*, dz. cyt., s. 85–86.

28 Por. SMW, s. 159.

obiekt ponadczasowy posiada »relacjonalną istotę« (*relational essence*). Ta właśnie relacjonalna istota determinuje jego możliwości wkraczania w aktualne zaistnienie²⁹.

Podczas gdy pierwsza zasada ujmowała istotę obiektu ponadczasowego w odizolowaniu od wszystkiego, to zasada druga wskazuje na jej status we wszechświecie. Status ten implikuje więc relacje, których podmiotem jest istota obiektu ponadczasowego. Whitehead wskazuje na dwa typy relacji: wewnętrzne i zewnętrzne. Najważniejszymi relacjami, ze względu na istotę obiektu ponadczasowego, są według niego relacje wewnętrzne. Są to relacje określone w istocie obiektu ponadczasowego w stosunku do innych obiektów ponadczasowych, i są to dla niego relacje konstytutywne. Liczba tych relacji może być bardzo różna. Dla każdego obiektu ponadczasowego wszystkie takie relacje, jako pewna całość, tworzą jego znaczenie³⁰. Określoność relacji wewnętrznych sprawia jednak, że nie każdy obiekt ponadczasowy może wchodzić w relacje z każdym innym obiektem ponadczasowym. Wybrane relacje wewnętrzne – można powiedzieć – dookreślają istotę obiektu ponadczasowego – jego znaczenie, i sprawiają, że w rzeczywistości obserwujemy np. zielony liść czy okrągłe koło, a nie obserwujemy altruistycznego liścia czy kwadratowego koła.

Drugim typem relacji są relacje zewnętrzne, czyli relacje obiektu ponadczasowego w odniesieniu do aktualnego zaistnienia. Dla istoty obiektu ponadczasowego są to relacje nieokreślone, to znaczy nie wpływają one na nią bezpośrednio. Są one dla niej ważne z tego względu, iż stopniują ponadczasowe relacje obiektu ponadczasowego z innymi obiektami ponadczasowymi pod względem ich urzeczywistniania w konkretnym aktualnym zaistnieniu. Ta nieokreśloność w istocie obiektu ponadczasowego co do relacji zewnętrznych polega na tzw. cierpliwości istoty obiektu ponadczasowego względem możliwych związków z aktualnym zaistnieniem³¹. Innymi słowy: nie wszystko musi być i nie wszystko może być takie samo w rzeczywistości.

1.4. Ogólna zasada wkraczania

Powyższe analizy o indywidualnej i relacjonalnej istocie obiektu ponadczasowego prowadzą do czwartego zagadnienia, które jest dalszym rozwinięciem problemu. Jest to ogólna zasada wyjaśniająca wkroczenie obiektu ponadczasowego w konkretne aktualne zaistnienie. Zasadą tą jest nieokre-

29 Tamże.

30 Por. tamże, s. 160, 164.

31 Por. SMW, s. 160.

śloność, mieszcząca się w istocie obiektu ponadczasowego odnośnie wkroczenia w aktualne zaistnienie, oraz określoność, która mieści się w istocie aktualnego zaistnienia co do wejścia obiektu ponadczasowego w to zaistnienie. W ten sposób istota obiektu ponadczasowego urzeczywistnia się – poprzez nieokreśloną dla niej relację zewnętrzną – w aktualne zaistnienie, dla którego relacja ta jest wewnętrzną i określoną. „Każde aktualne zaistnienie – jak pisze Whitehead – to rozwiązanie wszelkich modalności w aktualnych kategoryalnych wkroczeniach: miejsca możliwości zajmują prawda i fałsz”³². Wyłania się tutaj fundamentalna prawda o ontycznej pierwotności obiektów ponadczasowych wobec swoich egzemplifikacji w aktualne zaistnienia. Przyjęcie jej jest warunkiem adekwatnej i spójnej interpretacji tekstów Whiteheada³³. Następnym krokiem tej interpretacji jest analiza urzeczywistniającej się w aktualne zaistnienie istoty obiektów ponadczasowych, którą tworzą relacje danego obiektu ponadczasowego z innymi obiektami ponadczasowymi.

2. Obiekty ponadczasowe we wzajemnych relacjach

Zagadnienie to jest rozwinięciem problemu ukazanego w poprzednim punkcie. Konkretnie chodzi tu o istotę relacyjną obiektu ponadczasowego, przy czym w rozważaniach tych znacznie więcej miejsca zostanie poświęcone relacjom wewnętrznym, z uwagi na ich konstytutywne znaczenie dla całej istoty obiektu ponadczasowego.

W dotychczasowych analizach używane było wielokrotnie słowo „relacja”, rozumiane tradycyjnie jako „wszelkie przyporządkowania, odniesienia, związki między szeroko pojętymi przedmiotami”³⁴. Rzeczywistość ta, oznaczająca w tradycyjnej metafizyce „najsłabszy sposób realnego istnienia”³⁵, w metafizyce procesu posiada zgoła odmienny status. Nie jest to wszakże idealizm relacyjny, w którym według Jamesa „żaden czysto zewnętrzny pośrednik nie może (...) dwóch elementów wiązać. Potrzeba jakiegoś czynnika bardziej wewnętrznego. Elementy muszą nie zahaczać o siebie, ale przenikać się nawzajem i posiadać”³⁶. Implikuje to bowiem – jak wskazuje P. Gutowski – tezę, iż między światem zjawiskowym a światem rzeczywistości idealnej i absolutnej nie ma

32 Por. tamże.

33 Por. J. Życiński, *Elementy...*, art. cyt., s. 83.

34 J. Herbut, *Leksykon filozofii klasycznej*, Lublin 1997, s. 462.

35 Tamże, s. 463.

36 Cyt. za P. Gutowski, *Filozofia procesu i jej metafizologia*, Lublin 1995, s. 50.

zupełnie żadnego związku³⁷. W filozofii procesu pojęcie relacji jest czymś pośrednim między tymi dwoma skrajnymi stanowiskami. Definicja Whiteheada, mówiąca że „relacja to fakt, obejmujący wszystkie implikowane relata (elementy – P. D.), który nie może być wyizolowany tak, by odnosił się tylko do jednego z nich”³⁸ wskazuje, iż relacja jest bytem pierwotniejszym i ogólniejszym niż jej elementy, oraz, że elementy te mają w niej swoją indywidualną tożsamość. Ukazuje to prawdę o tym, że relacje w pewnym, sobie właściwym stopniu, tworzą istotę obiektu ponadczasowego. Dla Whiteheada świat obiektów ponadczasowych jest więc jednym wielkim systemem wzajemnych powiązań, które wypływają z natury możliwości, i jednocześnie ją wyrażają. Na określenie tej rzeczywistości używa on słowa „dziedzina” (*realm*), które dobrze oddaje tę jej cechę, jaką jest wielość obiektów ponadczasowych w ich jednoczesnej ogólnej jedności³⁹. Bogactwo dziedziny obiektów ponadczasowych przybliżają rozważania o jej składnikach, którymi są: relacje zewnętrzne, relacje wewnętrzne oraz abstrakcyjne hierarchie obiektów ponadczasowych.

2.1. Relacje zewnętrzne

Mówiąc o relacjach zewnętrznych, mamy na myśli odniesienie obiektu ponadczasowego do aktualnego zaistnienia. Chcąc to wyrazić, trzeba odnieść się do statusu aktualnych zaistnień, które tworzą zespół relacji czasowoprzestrzennych, poprzez które urzeczywistnia się istota obiektów ponadczasowych. Whitehead stwierdza, że „relacje czasowo-przestrzenne, w kategoriach których wyrazić można aktualny bieg zdarzeń, to po prostu selektywne ograniczanie w ramach ogólnych, uporządkowanych relacji między przedmiotami ponadczasowymi”⁴⁰. Ograniczeniami tymi są „trzy wymiary przestrzeni i cztery wymiary continuum czasoprzestrzennego”⁴¹. To konkretne, doświadczalne czasoprzestrzenne continuum, to przede wszystkim miejsce (*locus*) relacji wyodrębnionych z całej dziedziny relacji możliwych. Continuum czasoprzestrzenne tworzy więc swoistą scenę, na której rozgrywa się aktualny proces ewolucji kosmosu, i która przesądza o tym, że wszelkie zjawiska mogą pojawić się tylko jako czterowymiarowe (z uwzględnieniem względności czasu i przestrzeni dla poszczególnych zjawisk)⁴². W swej istocie zatem czasoprzestrzenne

37 Por. tamże.

38 SMW, s. 161.

39 Tamże.

40 Tamże.

41 Tamże.

42 Por. M. Pieńkowski, *Słownik...*, w: NSN, s. 283–284.

continuum jest ogólnym systemem powiązań wszystkich możliwości ograniczonych odniesieniem do ogólnego faktu aktualności. Dlatego też każda możliwość koherentna z tym systemem podlega temu ograniczeniu⁴³. Każda zaś możliwość niespójna z tym systemem istnieje, ale nie może mieć aktualizacji w świecie generowanym przez ograniczenia relacjami tworzącymi czasoprzestrzenne continuum. Według Whiteheada więc, ograniczenia te nie są jedy- nymi ograniczeniami. Możliwe jest istnienie innych ograniczeń, które, gdyby zostały zaktualizowane, sprawiłyby, że świat, w którym żyjemy, byłby inny i po- strzegalibyśmy go również inaczej.

Nasuwa się w tych rozważaniach pytanie o genezę ograniczenia, które sprawia, że ten właśnie a nie inny system relacji tworzy szkielet rzeczywistości, w której żyjemy. Odpowiedź na to pytanie zostanie jednak udzielona w toku dalszych rozważań, gdyż obecnie perspektywa metafizyczna jest jeszcze zbyt mała, aby odpowiedź ta była satysfakcjonująca. Na razie waż- ną rzeczą, wymagającą uwagi, jest ukazanie znaczenia podstawowych rela- cji zewnętrznych, tworzących czasoprzestrzenne continuum, przez którego pryzmat mogą działać inne relacje zewnętrzne, aktualizujące istotę obiektów ponadczasowych w aktualnych zaistnieniach.

Wyłaniający się powoli status aktualnego zaistnienia pokazuje, że powin- no ono być pojmowane jako ograniczenie, które może być jeszcze dodatko- wo stopniowane. Polega to na tym, że aktualne zaistnienie, które syntetyzuje w sobie wszystkie obiekty ponadczasowe, obejmuje tym samym cały określony system relacji konkretnego obiektu ponadczasowego do innych obiektów po- nadczasowych. Dlatego też synteza ta polega na ograniczaniu urzeczywistnia- nia się wszystkich tych relacji, przy czym nie jest ona ograniczaniem treści. Stopnie takiego ograniczenia zawiera każde aktualne zaistnienie, a wyrażać je można w kategoriach wartości⁴⁴. Jest to bardzo fundamentalny ontologicznie związek między istnieniem każdego indywidualnego aktualnego zaistnienia, a wartością, którą wyraża i która je określa. Można więc powiedzieć, że „we- wnętrzna mowa bytu pozwala na odkrywanie wartości. Być może ich funda- mentem jest wartościowość samego istnienia, a na niej być może budują się dalsze wartości. W każdym razie pewne elementarne fakty zdają się tę war- tość wskazywać”⁴⁵. Whitehead ujmuje to w ten sposób, że związek z wartością przejawia się w stopniu urzeczywistnienia indywidualnej istoty obiektu ponad-

43 Por. SMW, s. 161.

44 Tamże, s. 161–162.

45 J. Brach-Czaina, *Szczeliny istnienia*, Warszawa 1992, s. 17.

czasowego w aktualnym zaistnieniu, jako elementu w estetycznej syntezie rzeczywistości. Stopień ten może być różny: od całkowitego aż do zerowego. Wyłączenie indywidualnej istoty obiektu ponadczasowego z estetycznej syntezy nie przekreśla jednak całkowicie znaczenia tego obiektu ponadczasowego dla aktualnego zaistnienia. W takim wypadku bowiem stanowi jego składnik określający sposób istnienia, w którym estetyczny nośnik odpowiedniej relacji jest niewykorzystany. Pośrednim przypadkiem jest aktualne zaistnienie, w którym istota obiektu ponadczasowego może pozostać nie do końca zaktualizowana, ale będzie estetycznie znacząca⁴⁶.

Dalszym krokiem analiz Whiteheada jest jego teza, że „niemożliwe jest jednak zaistnienie, które zawierałoby w sobie A (obiekt ponadczasowy – P. D.) we wszystkich jego określonych relacjach, niektóre bowiem z tych związków są przeciwstawne⁴⁷. Oznacza to, iż relacje zewnętrzne też muszą być w jakiś sposób zróżnicowane. Odnosząc różny sposób urzeczywistniania wartości w aktualne zaistnienie do dziedziny relacji obiektów ponadczasowych, Whitehead podsumowuje swoje rozważania wyróżnieniem dwóch aspektów relacji zewnętrznych. Wskazuje na relacje nieokreślone i relacje określone. Relacje nieokreślone to relacje każdego obiektu ponadczasowego, zawartego w dziedzinie obiektów ponadczasowych, do możliwości jakiegokolwiek zaistnienia, zaś relacje określone to powiązanie każdego obiektu ponadczasowego z konkretnym poszczególnym zaistnieniem⁴⁸. O ile relacje nieokreślone oznaczają możliwość, o tyle relacje określone oznaczają wartość tej możliwości dla konkretnego zaistnienia. Relacje te, będąc swoistym sposobem aktualizacji istoty obiektu ponadczasowego w świecie, tym samym wpływają na nią. Obrazując to, można powiedzieć, że gdyby np. czasoprzestrzenne continuum, w którym żyjemy, miało zamiast czterech dziesięć wymiarów, to być może aktualizacja istoty np. kulistości byłaby pełniejsza, miałaby może więcej atrybutów. Relacje zewnętrzne ukazują, że każde aktualne zaistnienie jest swojego rodzaju selekcją z dziedziny możliwości. Określenie jednak cech ogólnych, które posiadają aktualne zaistnienia, wymaga rozpatrzenia relacji wewnętrznych w obiekcie ponadczasowym.

2.2. Relacje wewnętrzne

Fakt, iż dziedzina obiektów ponadczasowych ma właściwości analityczne, stanowi dla Whiteheada pierwotną prawdę metafizyczną odnoszącą się do niej.

46 Por. SMW, s. 163.

47 Tamże.

48 Por. tamże.

Konkretnie mówi ona, że status każdego obiektu ponadczasowego, należącego do dziedziny obiektów ponadczasowych, można opisać w drodze analizy poprzez nieokreśloną liczbę podporządkowanych związków o ograniczonym zasięgu. Whitehead obrazuje to prostą zależnością: $R(A, B, C)$, gdzie A, B, C są pewnymi obiektami ponadczasowymi, zaś R stanowi ściśle określoną relację między nimi ze względu na A , przy czym nie jest to jedyna relacja dotycząca wyłącznie A, B, C . Relacja ta tworzy oddzielny nowy obiekt ponadczasowy, choć jej części składowe mogą być także innymi podporządkowanymi relacjami, stanowiącymi swoiste obiekty ponadczasowe⁴⁹. Związki te tworzone są przez relacje, które są „całkowicie nieselektywne i systematycznie kompletne”⁵⁰. Relacje te tworzy określony status każdego obiektu ponadczasowego, czyli jego relacyjna istota, która jest determinowana wyłącznie przez sam konkretny obiekt ponadczasowy lub grupę innych obiektów ponadczasowych, o ile tworzą one złożoną indywidualną istotę tego obiektu ponadczasowego. Wskazuje to na fakt, iż relacyjna istota obiektu ponadczasowego nie jest dla niego jedyną; jak bowiem zauważa Whitehead – „sama relacyjna istota każdego przedmiotu ponadczasowego wyznacza całkowity, jednorodny schemat relacyjnych istot, ponieważ każdy przedmiot wewnętrznie tkwi we wszystkich swych możliwych związkach”⁵¹. Jednolitość ta sprawia, że określenie determinacji jakiegoś obiektu ponadczasowego, wynikającej z relacji z innymi obiektami ponadczasowymi, nie wymaga odwoływania się do determinacji poszczególnych obiektów ponadczasowych wchodzących w związek z nim, lecz jedynie odniesienia do wszystkich utworzonych relacji i dokonania ich analizy. Tkwiące więc w dziedzinie możliwości skończone związki obiektów ponadczasowych nie angażują ich indywidualnych istot. Dziedzina możliwości jawi się jako jednolity schemat relacji, w których uczestniczą obiekty ponadczasowe, na tyle, na ile pozwala im na to ich relacyjna istota⁵². Dziedzina ta, to sygnalizowane wcześniej „rozległe continuum”. Na tym etapie można je już zdefiniować, gdyż dalsze analizy będą dotyczyć jego szczegółów. J.L. Nobo charakteryzuje „rozległe continuum” jako „ostateczną rzeczywistość stanowiącą podstawę stawania się, bytowania i solidarności bytów aktualnych”⁵³. Opowiadający się za tą interpretacją J. Życiński zauważa jednak, iż nie należy rzeczywistości tej pojmować jako biernego zbiornika, gdyż jest to swoista matryca struktur, które mogą

49 Por. tamże, s. 164.

50 Tamże.

51 Por. tamże.

52 Por. tamże, s. 164–165.

53 Cyt. za J. Życiński, w: *Elementy...*, art. cyt., s. 94.

zostać zrealizowane w procesie kosmicznego rozwoju. Osobliwą właściwością, która ją opisuje, jest tzw. „morfologia generyczna”, abstrahująca od wszelkich determinant aktualnych i metrycznych. Ujęcie takie, nasuwające analogie do struktury topologicznej lub algebraicznej, jest według tego autora bliskie Russellowskiemu ujęciu funkcji zdaniowej jako „jedynie schematu, samej muszli (*shell*), pustego zbiornika (*receptacle*) dla przyszłej treści, nie zaś czegoś obdarzonego wcześniejszym znaczeniem”⁵⁴.

Powyższe rozważania Whitehead ujmuje w tzw. „Zasadzie Izolacji Przedmiotów Ponadczasowych”⁵⁵. Mówi ona, że związki między obiektami ponadczasowymi można sobie wyobrazić bez odwoływania się do ich indywidualnych istot. Istoty te są w tym sensie izolowane. Jednak w przypadku aktualizacji w aktualne zaistnienie, w odniesieniu do niektórych spośród wszystkich możliwych relacji, indywidualne istoty obiektów ponadczasowych ulegają zespoleniu (*togetherness*). Takie urzeczywistnione zespolenie jest osiągnięciem pojawiającej się wartości⁵⁶. W tym miejscu Whitehead przedstawia swoją wizję fundamentalnego zagadnienia filozoficznego, jakim jest struktura bytu. Używa tradycyjnych pojęć filozoficznych, ale dokonuje innej ich interpretacji. Dla Whiteheada formę bytu stanowi system relacji tworzących dziedzinę możliwości. Każde aktualne zaistnienie to „naddatek” uformowanej wartości. Sama zaś wartość, wyabstrahowana z jakiegokolwiek poszczególnego naddatku, jest pojętą abstrakcyjnie materią wspólną wszystkim aktualnym zaistnieniom⁵⁷. Whitehead unika terminu „substancja”, z uwagi na jego dotychczas nierozwiązane filozoficzne wieloznaczności. Potępia przy tym wszelkie substancjalistyczne interpretacje swej filozofii, wskazując na zawarty w nich kartezjański błąd złego umiejscowienia konkretności⁵⁸. Bazując na różnych tezach filozofów substancjalistycznych, Whitehead daje nowe, oparte na fizykalnych i matematycznych teoriach, ujęcie zagadnienia substancji w filozofii i w nauce⁵⁹.

54 Por. Tamże.

55 SMW, s. 165.

56 Tamże.

57 Por. tamże.

58 Por. J. Życiński, *Teizm...*, t. 2, dz. cyt., s. 90.

59 Por. szerzej SMW, s. 95–156.

Por. także szczegółowe opracowania tego zagadnienia: J. Życiński, *Problem substancji w Whiteheadowskiej filozofii procesu*, „Analecta Cracoviensia” XXI–XXII (1989/90) s. 137–149; P. Pająk, *Krytyka materializmu według „Nauki i świata nowożytnego” Alfreda Northa Whiteheada*, Tarnów 1993. Problem ten jest pośrednio podejmowany w: J. Życiński, *Problemy z materializmem naukowym*, „Studia Filozoficzne” 4(1990) s. 259–267; M. Heller, *Spór o istnienie materii*, „Studia Filozoficzne” 4(1990) s. 253–258.

Podsumowując nakreślona jedynie szkicowo problematykę substancji, trzeba jeszcze zaznaczyć, iż Whitehead wprowadza pojęcie tzw. „aktywności substancjalnej”⁶⁰. Jest to „syntetyczna działalność, która ujmuje (*prehends*) pozbawioną wartości możliwość w naddaną (*superjicient*), uformowaną wartość”, charakteryzowaną przez wszystkie elementy analizowanej sytuacji metafizycznej⁶¹. Czymś, co wysuwa się tutaj na pierwszy plan, jest wartość pojawiająca się wraz z aktualizacją obiektów ponadczasowych w aktualnych zaistnieniach.

2.3. Abstrakcyjne stopniowanie obiektów ponadczasowych

Punktem wyjścia w tym względzie stają się dla Whiteheada wyniki poprzednich rozważań, którymi są: Zasada Izolacji Przedmiotów Ponadczasowych oraz natura istoty relacjonalnej obiektów ponadczasowych. Obydwe te zasady generują wizję, w której łączą się: całkowity system relacji w dziedzinie możliwości oraz wielość ograniczonych związków posiadających swój określony status indywidualności. W odniesieniu do aktualności płaszczyzny te łączą się ze sobą, tworząc pierwotne ograniczenie relacji do czterowymiarowego czasoprzestrzennego schematu, który – jak pisze Whitehead – „stanowi (...) największą wspólną miarę schematów relacji (traktowanych jako ograniczone przez aktualność), zawartych we wszystkich przedmiotach ponadczasowych”⁶². Stąd każdy system powiązanych obiektów ponadczasowych aktualizujący się w tym schemacie relacji tworzących nasz świat, musi zawierać w sobie te relacje jako możliwości. System określonych obiektów ponadczasowych jest „złożony” – tzn. składa się z pewnej liczby obiektów ponadczasowych, będących jego „składnikami”, tworzonych z kolei przez „składniki pochodne”, będące także obiektami ponadczasowymi. Składniki tychże „składników pochodnych” Whitehead nazywa także „składnikami pochodnymi”. Obiekty ponadczasowe, nie złożone z innych obiektów ponadczasowych, są „prostymi” obiektami ponadczasowymi. Zbudowany w taki sposób system obiektów ponadczasowych sam w sobie jest obiektem ponadczasowym. Wnioskiem tego rozumowania jest teza, że taki złożony obiekt ponadczasowy może być analizowany jako związek składowych obiektów ponadczasowych⁶³.

Złożoność obiektu ponadczasowego odnosi się do jego istoty, i stanowi o jego stopniu w dziedzinie możliwości. Każdy prosty obiekt ponadczasowy posiada zerowy stopień złożoności. Natomiast każdy obiekt ponadczasowy, złożo-

60 SMW, s. 165.

61 Tamże.

62 Tamże, s. 166.

63 Por. tamże.

ny ze skończonej bądź nieskończonej liczby składników, jest nowym obiektem ponadczasowym o najniższym stopniu złożoności, przy czym stopień ten jest zawsze wyższy o jeden od najwyższego stopnia złożoności któregoś spośród jego składników. Sytuacja złożonego obiektu ponadczasowego jest więc sytuacją abstrakcyjną, posiadającą dwa aspekty: abstrakcję z aktualności oraz abstrakcję z możliwości. Te dwa aspekty abstrakcji łączą się ze sobą, ale posiadają przeciwne kierunki. Polega to na tym, że im wyższy stopień złożoności obiektu ponadczasowego, to tym wyższy stopień abstrakcji z dziedziny możliwości, zaś proporcjonalnie niższy stopień z dziedziny aktualności, i odwrotnie⁶⁴. Na określenie myślowego procesu w kierunku abstrakcji możliwości obiektów ponadczasowych Whitehead przyjmuje termin „hierarchia abstrakcyjna”⁶⁵. Każda hierarchia abstrakcyjna posiada swoją „podstawę”, którą tworzy grupa prostych obiektów ponadczasowych, oraz swój zasięg – tzn. może być skończona lub nieskończona. Whitehead podaje definicję hierarchii abstrakcyjnej, która jest w swej istocie zbiorem obiektów ponadczasowych spełniających trzy warunki:

1. elementy podstawy hierarchii abstrakcyjnej należą do tego zbioru, i są jedynymi prostymi obiektami ponadczasowymi w całej hierarchii,
2. składniki jakiegokolwiek złożonego obiektu ponadczasowego hierarchii abstrakcyjnej są także jej elementami,
3. wszelkie zbiory, należące do hierarchii abstrakcyjnej obiektu ponadczasowego, mające ten sam lub różny stopień, stanowią wspólne składniki lub też składniki pochodne przynajmniej jednego obiektu ponadczasowego należącego do tej hierarchii⁶⁶.

Warunek trzeci, określaný przez Whiteheada jako „warunek spójności” (*condition of connexity*) jest najważniejszy⁶⁷. Sprawia on, że wszystkie elementy hierarchii abstrakcyjnej, począwszy od podstawy aż po jej wierzchołek, są powiązane ze sobą, stanowiąc „sieć wzajemnych odniesień między obiektami kolejnych stopni wzrastającej złożoności”⁶⁸.

Charakteryzując bliżej hierarchię abstrakcyjną Whitehead stwierdza, że jej podstawę może tworzyć dowolna, tzn. skończona lub nieskończona, liczba elementów, przy czym liczba ta nie ma wpływu na jej skończoność lub nieskończoność. Skończoność hierarchii abstrakcyjnej polega na tym, że posiada ona maksymalny stopień złożoności, którego element nie stanowi już składnika żadnego

64 Por. tamże, s. 167.

65 Tamże.

66 Por. Tamże, s. 167–168.

67 Por. tamże, s. 168.

68 J. Życiński, *Elementy*, art. cyt., s. 87.

innego obiektu ponadczasowego, należącego do jakiegokolwiek stopnia tejże hierarchii. Wymogiem spójności jest to, że może to być tylko jeden element. W tym świetle każdy złożony obiekt ponadczasowy stanowi skończoną hierarchię abstrakcyjną, którą można poznać na drodze analizy, począwszy od wierzchołka aż do podstawy⁶⁹. Jeżeli zaś chodzi o hierarchię nieskończoną, to różni się ona od skończonej tym, że posiada elementy, które należą odpowiednio do wszelkich stopni jej złożoności⁷⁰.

Całe to nieskończone bogactwo świata obiektów ponadczasowych, ustrukturyzowane przez Whiteheada w abstrakcyjne hierarchie, rodzi pytanie o ilość i charakter obiektów ponadczasowych. J. Życiński zauważa, że najprostszy obiektami ponadczasowymi są tzw. „sensa”, które są treściami naszych konkretnych danych zmysłowych przedstawiających się jako kolor, zapach czy kształt. Natomiast obiekty ponadczasowe o dowolnie wysokim stopniu abstrakcji znajdujemy na poziomie matematyki czystej⁷¹. Są to dwa skrajne typy obiektów ponadczasowych. Przykłady innych pośrednich rodzajów obiektów ponadczasowych wskazuje J. Jusiak, który wylicza między innymi: subiektywne formy odczuwania (np. zachwyty), pojęcia (wyrażane w słowach: „każdy”, „jednakowy”), relacje i struktury związków abstrakcyjnych, abstrakcyjne istoty bytów aktualnych, tzw. „ogólne zasady”, aktualizowane w swoich pojedynczych przypadkach w aspekcie odniesienia do konkretnego przypadku, stopnie abstrakcji rodzajowych (np. purpura – czerwień – barwa – dana zmysłowa, i sposób powiązania różnych danych zmysłowych), formy niedoskonałości (np. zło). Należy zauważyć, iż niemożliwe jest podanie pełnej takiej listy, gdyż – jak twierdzi Whitehead – „zmiana w stopniach idei nie ma końca”, czyli liczba kombinacji różnych obiektów ponadczasowych jest nieskończona⁷². Ten rys nieskończoności staje się bliższy w odniesieniu do aktualności, w której się konkretyzuje.

Analiza natury przedmiotów ponadczasowych pomaga nie tylko lepiej rozumieć tę kategorię metafizyki A.N. Whiteheada, lecz także jej powiązania z kategorią aktualnych zaistnień oraz pojęciem Boga. W tym sensie jest to nie tylko lepsze poznanie jednej z kluczowych kategorii metafizycznych autora *Science and the Modern World*, lecz także głębsze rozumienie otaczającej nas rzeczywistości. Obiekty ponadczasowe, stanowiące fundamentalny „budulec” metafizyki Whiteheada, są także kluczowymi w interpretacji jego pojęć etycznych czy też estetycznych. To wykracza jednak poza ramy tej pracy, która jest jedynie pod-

69 Etapy takiej analizy Whitehead pokazuje w: SMW, s. 168–169.

70 Por. tamże, s. 169.

71 Por. J. Życiński, *Elementy*, art. cyt., s. 86–87.

72 Por. J. Jusiak, *Filozofia*, dz. cyt., s. 89.

stawową analizą zagadnienia „obiektów ponadczasowych”. Problematyka ta do-
czekała się wielu różnych interpretacji filozoficznych, które rozwijają ten temat
w kontekście całej metafizyki A.N. Whiteheada⁷³.

THE ANALYSIS OF THE NATURE OF THE „ETERNAL OBJECTS” IN SCIENCE AND THE MODERN WORLD BY A.N. WHITEHEAD

Summary

This article attempts to analyze the metaphysical category, defined by A. N. Whitehead as “eternal objects” in his „Science and the Modern World”. The abstract nature of the eternal objects creates its relational essence. The most important relationships because of the nature of the eternal object are internal relations. These relations are defined in the essence of the eternal object in relation to other eternal objects and are, for it constitutive relations forming its importance. Individual essence may be simple or complex of other eternal objects forming an “abstractive hierarchy”, having two aspects: the abstraction of actualisation and abstraction of the possibilities. The complexity of the eternal object refers to its essence and is on its degree in the field of possibilities. In this way, eternal objects create an “extended continuum” as the basis of actual occasions. The relational essence determines the possibility of entering eternal objects in actual occasions, creating the so-called “the general principle of ingression”. The world of Whitehead’s eternal objects is, therefore the great system of interrelationships that flow from the nature of opportunities and at the same time expresses it.

Słowa kluczowe: obiekty ponadczasowe, istota indywidualna, istota relacyjna, hierarchie abstrakcyjne, abstrakcja, rozległe continuum, aktualne zaistnienie, ogólna zasada wkraczania

Key words: eternal objects, relational essence, individual essence, abstractive hierarchy, abstraction, extensive continuum, actual occasion, general principle of ingression

73 Por. B.F. Kennedy, *Whitehead’s Doctrine of Eternal Objects and its Interpretations*, „Tulane Studies in Philosophy”, vol. 23 (1974) s. 60–63 (Kennedy wskazuje na trzy rodzaje interpretacji „obiektów ponadczasowych”: platońską, funkcjonalną oraz współzależności).

BIBLIOGRAFIA

- Brach-Czaina J., *Szczeliny istnienia*, Warszawa 1992.
- Gutowski P., *Filozofia procesu i jej metafizologia*, Lublin 1995.
- Heller M., *Spór o istnienie materii*, „Studia Filozoficzne” 4 (1990), s. 253–258.
- Herbut J., *Leksykon filozofii klasycznej*, Lublin 1997.
- Jusiak J., *Filozofia nauki i teoria poznania Alfreda Northa Whiteheada*, Lublin 1992.
- Kennedy B.F., *Whitehead's Doctrine of Eternal Objects and its Interpretations*, *Tulane Studies in Philosophy*, vol. 23 (1974), s. 60–86.
- Mączka J., *Racjonalna zmienność*, *Znak – Idee* 5 (1992), s. 98–102.
- Pająk P., *Krytyka materializmu według „Nauki i świata nowożytnego” Alfreda Northa Whiteheada*, Tarnów 1993.
- Stebbing S., *Universals and Professor Whitehead's Theory of Objects*, „Proceedings of the Aristotelian Society”, New Series, vol. 25 (1924–1925), s. 305–330.
- Whitehead A.N., *Nauka i świat nowożytny*, Kraków 1987.
- Whitehead A.N., *Nauka i świat współczesny*, Warszawa 1988.
- Whitehead A.N., *Science and the Modern World*, New York 1925.
- Życiński J., *Bóg Abrahama i Whiteheada*, Tarnów 1992.
- Życiński J., *Elementy platonizmu ontologicznego w Whiteheadowskiej filozofii Boga*, „Studia Philosophiae Christianae” 27 (1991) 2, s. 83–98.
- Życiński J., *Problem substancji w Whiteheadowskiej filozofii procesu*, „Analecta Cracoviensia” XXI–XXII (1989/90), s. 137–149.
- Życiński J., *Problemy z materializmem naukowym*, „Studia Filozoficzne” 4 (1990) s. 259–267.
- Życiński J., *Teizm i filozofia analityczna*, t. 2, Kraków 1988.